

AHISKA AĞZININ TÜRKÇENİN AĞIZLARI ARASINDAKİ YERİ

Serpil ERSÖZ*

Özet:

Osmanlı döneminden beri bir Türk şehri olan Ahıska, tarihte yaşanan çeşitli olaylar nedeniyle bugün Türkiye Cumhuriyeti sınırlarına dâhil olamamıştır. Ahıska'da yaşayan Türk halkı da sürgünler sebebiyle yurtlarından ayrılmak zorunda bırakılmış ve farklı bölgelerde yeni bir hayat kurmak zorunda kalmışlardır. Tarihi Ahıska ağız da, onu konuşan Ahıskalılarla birlikte farklı coğrafyalardaki farklı dil ve kültürle etkileşime girmiş ve ilişkide bulunduğu her baskın dil ve kültürden, az da olsa, izler taşır hâle gelmiştir.

Ama yine de Ahıskalıların ve dolayısıyla Ahıska ağzının, dil, kültür ve akrabalık gibi unsurlar dikkate alındığında, Türk halkından ve Türkçeden farklı olmadığı görülür. Bu bakımdan Ahıska ağız da Türkçenin sınır ötesi bir varyantı olarak değerlendirilmeli ve Türkiye Türkçesi ağız tasnifleri arasında yerini almalıdır.

Makalede, bu gerçekten yola çıkılarak, Ahıska ağzının Türkçenin ağızları arasındaki yeri bilimsel ölçütlerle ve ayrıntılı olarak tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Ahıska ağız, Türkiye Türkçesi ağızları, ağız sınıflandırmaları.

The Place of Meskhetian Dialect among Turkish Dialects

Abstract:

Meskhetia, being a Turkish city since Ottoman period, today is not included in the territories of Turkish Republic due to some events took place within the course of the history. Turkish population living in Meskhetia was also forced to leave their land because of the exiles, and they had to build a new life in different regions. Accordingly, historical Meskhetian dialect interacted with different languages and cultures in different geographies along with the Meskhetians speaking in that dialect, and leastwise, it began to bear the traces of each interacted language and culture.

* Dr., Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, serpilerso@ yahoo.com

However, it is understood that Meskhetian people, and accordingly Meskhetian dialect is not different from Turkish population and Turkish when the elements such as language, culture and affinity are taken into account. In this regard, Meskhetian language should be evaluated as an extraterritorial variant of the Turkish language, and should be placed into the dialect classifications of Turkish dialects.

In the article, it was attempted to determine the place of the Meskhetian dialects in the Turkish dialects through scientific criteria and in a detailed manner on the basis of the mentioned fact.

Key words: *Meskhetian dialect, Turkish dialects, dialect classifications.*

Türkiye Türkçesinin varyantlarına yalnızca Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde değil dışarısında da rastlanabilir. Ahıska ağzı, bu sınır ötesi varyantlardan biridir. Ahıska şehri, bugün Türkiye değil Gürcistan devletinin topraklarına dâhildir ve Türkiye'nin Ardahan ili ile komşudur (Zeyrek 2001: 6). Ahıska şehri coğrafi açıdan olduğu kadar sosyal, kültürel ve demografik açıdan da Anadolu'nun doğal bir uzantısı şeklindedir (Kütükçü 2005: 272). Bu sebeple de Ahıska ağzı Türkiye Türkçesi ağızları arasında değerlendirilmektedir. Sahip olunan ortak dil, kültür ve etnik köken gibi unsurlar da bilimsel açıdan bu hükmü geçerli kılmaktadır.

Ahıska şehri, tarihindeki çeşitli savaşlar sebebiyle Türkiye Cumhuriyeti sınırlarına dâhil olamamış, burada yaşayan Türk halkı da sürgünler sebebiyle, bir daha geri dönmek üzere, yurtlarından ayrılmak zorunda bırakılmıştır (tarihleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Aslan 1995; Avşar-Tunçalp 1995; Kalkan 1998; Bayraktar 2000; Zeyrek 2001; Badalov 2004; Aydıngün vd. 2006; Zeyrek 2006; Buntürk 2007; Aydıngün-Aydıngün 2014). Kendi içinde bir bütünlük arz eden tarihî Ahıska ağzı da, onu konuşan Ahıskalılarla birlikte farklı coğrafyalardaki farklı dil ve kültürlerle etkileşime girmiş ve sonuçta da karşılaştığı baskın dil ve kültürlerden, az da olsa, izler taşır hâle gelmiştir. Bunun sonucunda da birbirinden farklı Ahıska ağızları ortaya çıkmıştır. (Ancak bu makalenin konusu farklı dil etkileşimleriyle ortaya çıkan yeni Ahıska ağızları ile ilgili değildir. Ahıska ağzının dil ilişkileri bağlamında incelenmesi ileriye dönük düşündüğümüz ayrı bir çalışma konusudur.)

Her türlü etkileşime rağmen, halkın yüksek dil ve kültür bilinci sayesinde Ahıska ağzı temelde sahip olduğu karakteristik özelliklerini sıkı bir şekilde korumayı başarmıştır. Bu başarı, akademisyenlerin tarihî Ahıska ağzı hakkında değerlendirmeler yapabilmelerine bile imkân verebilecek düzeydedir (Ersöz 2013a; 2013b). Bu makalede yapılacak sınıflandırma denemesinde de, Ahıska ağzının özündeki bu karakteristik unsurlar dikkate alınmıştır.

Hem akademik hem de akademik olmayan çevrelerde Ahıska ağzının Türkçenin doğu grubu ağızları arasında yer aldığı söylenir (Babatürk 2008; Demiray 2012; Ersöz 2013a). Fakat şimdiye kadar bunun bilimsel olarak bir ispatı yapılmamıştır. Bu yüzden makalenin amacı, Ahıska ağzının Türkçenin ağızları arasındaki yerini bilimsel ölçütlerle tespit edebilmektir.

Aşağıdaki tabloda, Leyla Karahan tarafından Türkiye’deki ana ağız gruplarının belirlenmesinde kullanılan dil bilimsel ölçütler yer almaktadır. Tabloda yer alan örnekler ile Ahıska ağızındaki buna paralel olan örnekler arasında yapılacak bir kıyaslama, Ahıska ağızının hangi gruba dâhil edilmesi gerektiğini ortaya çıkaracaktır. Aşağıdaki tablodaki, “Ahıska Ağızı”nı gösteren son sütun hariç, bütün bilgiler Karahan’dan (1996: 53); Ahıska ağızına ait örnekler ise Ersöz’den (2013a) alınmıştır:

Tablo No.: 1

		Doğu Grubu Ağızları	Kuzeydoğu Grubu Ağızları	batı grubu ağızları	ahıska ağızı
1.	Alınma kelimelerdeki uzun ünlülerin normal süreli ünlüye dönüşmesi	padişah	padişah	pādişah	padişah
2.	Kalınlık-incelik bakımından ünlü benzeşmesi	heber var idi	heber var idi	habar varıdı	ḥaber var idi
3.	Kök ve ek ünlülerinde meydana gelen sebebi belli olmayan kalınlaşmalar	söyle ettin	söyle ettun	söyle ettiḡ	söyle ettin
4.	Kök ve ek ünlülerinde meydana gelen ve sebebi belli olmayan incelemeler	ğız/kız yanında	kız yaninde	ğız yanıḡda	ğız/kız yanında
5.	Çok heceli kelimelerin sonundaki ‘ı, u, ü’ ünlülerinin ‘i’ ünlüsü ile karşılanması	buni	buni	bunu	buni
6.	Alınma kelimelerde ünlü incilmesi ile meydana gelen uyum değişmesi	ḥerp	herp	harp	harb

7.	İlk hecede bulunan yuvarlak ünlülerin düzleşmesi	çocuḡ	çecuç	çocuḡ	çocuḡ
8.	Ek ünlülerinde meydana gelen yuvarlaklaşmalar	adamın	adamun	adamın	adamın
9.	Ünlü-ünsüz uyumsuzluğu	balıḡ	baluḡ	balıḡ	balıḡ
10.	Arka ve orta damak geniz ünsüzü ɳ'nin korunması veya kaybolması	evin	evin	eviḡ	evin
11.	Ön damak ünsüzü g'nin iki ünlü arasında ve hece sonunda korunması	düḡün	düḡün	düḡün	düḡün
12.	Belirli bazı kelimelerde önses y ünsüzünün düşmesi	ilan	ilan/yılan	yılan	ilan/yılan
13.	Patlayıcı ünsüzlerin ikizleşmesi	sekkiz	sekiz	sekiz	sekkiz
14.	Belirli bazı ünsüzlerin kelime içinde yer değiştirmesi	torpaḡ	toprak	topraḡ	torpaḡ/ toprak
15.	Teklik 1, 2 ve 3. şahıs zamirlerinin yönelme hâli çekimindeki değişiklikler	bahan/bene	baḡa/ba	baḡa	bene/bana
16.	'öyle', 'böyle' kelimelerindeki ses değişimleri	éle	oyle	öyle	éle
17.	Zamir kökenli çokluk 2. şahıs eki ile bildirme ekinin yapısı	seversiz burdasız	seversiniz burdasınız	seversiniḡ burdasiniḡ	seversiz/ seversiniz burdasız/ burdasınız

18.	Çokluk 2. şahıs iyelik eki ile iyelik kökenli şahıs ekinin yapısı	babaz	babanız	babanız	babaz/babanız
19.	Şimdiki zaman ekinde meydana gelen ses değişimleri	geliyèr gelèr	geliyèr geliyir geli	geliyor geliyo geli	geliyèr geliyir gelèr
20.	Duyulan geçmiş zaman ekinin tek şekilli olması	varmış/varmış	varmış	varmış	varmış
21.	Teklik ve çokluk 1. şahıs emir eklerindeki ses değişimleri	bağım	bağayım	bağayım	bağım
22.	İstek eki -a/-e'nin işleklilik derecesindeki farklılıklar	giden gidek	- -	- gidek	gidek
23.	Soru cümlesinin vurgu ile kurulması	geldin?	geldin mi?	geldin mi?	geldin?

Yukarıdaki tabloda, örnekleriyle birlikte ayrıntılı olarak sunulan veriler, aşağıda farklı bir şekilde yeniden düzenlenmiştir. 2 numaralı bu tabloda Ahıska ağzının, Türkiye Türkçesinin ana ağız gruplarıyla ortaklaştığı noktalar daha belirgin bir şekilde görülebilir:

Tablo No.: 2

		Doğu Grubu Ağzları	Kuzeydoğu Grubu Ağzları	Batı Grubu Ağzları
1.	Alınma kelimelerdeki uzun ünlülerin normal süreli ünlüye dönüşmesi	AA	AA	-
2.	Kalınlık-incelik bakımından ünlü benzeşmesi	- AA	- AA	-
3.	Kök ve ek ünlülerinde meydana gelen sebebi belli olmayan kalınlaşmalar	AA AA	AA -	AA -

4.	Kök ve ek ünlülerinde meydana gelen ve sebebi belli olmayan incelmeler	AA AA	- -	AA -
5.	Çok heceli kelimelerin sonundaki 'ı, u, ü' ünlülerinin 'i' ünlüsü ile karşılanması	AA	AA	-
6.	Alınma kelimelerde ünlü incilmesi ile meydana gelen uyum değişmesi	-	-	AA
7.	İlk hecede bulunan yuvarlak ünlülerin düzleşmesi	AA	-	AA
8.	Ek ünlülerinde meydana gelen yuvarlaklaşmalar	AA	-	AA
9.	Ünlü-ünsüz uyumsuzluğu	AA	-	AA
10.	Arka ve orta damak geniz ünsüzü η'nin korunması veya kaybolması	AA	AA	-
11.	Ön damak ünsüzü g'nin iki ünlü arasında ve hece sonunda korunması	AA	-	-
12.	Belirli bazı kelimelerde ön ses y ünsüzünün düşmesi	AA	AA	AA
13.	Patlayıcı ünsüzlerin ikizleşmesi	AA	-	-
14.	Belirli bazı ünsüzlerin kelime içinde yer değiştirmesi	AA	-	AA

15.	Teklik 1, 2 ve 3. şahıs zamirlerinin yönelme hâli çekimindeki değişiklikler	AA	-	-
16.	'öyle', 'böyle' kelimelerindeki ses değişimleri	AA	-	-
17.	Zamir kökenli çokluk 2. şahıs eki ile bildirme ekinin yapısı	AA AA	AA AA	- -
18.	Çokluk 2. şahıs iyelik eki ile iyelik kökenli şahıs ekinin yapısı	AA	AA	-
19.	Şimdiki zaman ekinde meydana gelen ses değişimleri	AA AA	AA AA -	- - -
20.	Duyulan geçmiş zaman ekinin tek şekilli olması	AA	AA	-
21.	Teklik ve çokluk 1. şahıs emir eklerindeki ses değişimleri	AA	-	-
22.	İstek eki -a/-e'nin işleklik derecesindeki farklılıklar	- AA	- -	- AA
23.	Soru cümlesinin vurgu ile kurulması	AA	-	-
	TOPLAM	26 (%55)	12 (%26)	9 (%19)

Yukarıdaki 23 maddelik tabloda toplam 47 unsur karşılaştırılmıştır. Ahıska ağızına ait karşılaştırılan bu unsurların %55'i doğu grubu, %26'sı kuzey-doğu grubu, %19'u ise batı grubu ağızları ile örtüşmektedir. Sonuç olarak 2 numaralı tablonun sayısal verileri, Ahıska ağızının doğu grubu ağızları arasına dâhil edilebileceğini ispatlamaktadır.

Karahan (1996: 57) Türkiye Türkçesinin doğu grubu ağızlarını kendi içinde dört alt gruba ayırmıştır:

Tablo No.: 3

I	II	III	IV
Ağrı, Van, Muş, Bitlis, Bingöl, Siirt, Diyarbakır, Mardin, Hakkari, Urfa (Birecik- Halfeti hariç) Palu, Karakoçan (Elazığ)	Kars (Ardahan, Posof hariç), Erzurum (Merkez, Aşkale, Ovacık, Narman, Pasinler, Horasan, Hınıs, Tekman, Karayazı), Gümüşhane, Erzincan (Merkez, Refahiye, Kemah, Çayırhı, Tercan)	Ardahan, Posof, Oltu, Olur, Şenkaya, İspir, Tortum, Artvin (Merkez, Yusufeli, Ardanuç, Şavşat)	Kemaliye, İliç (Erzincan), Elazığ Merkez, Keban, Baskil, Ağın, Harput, Tunceli

Bu noktada, Ahıska ağzının yukarıdaki alt gruplardan hangisine dâhil edilmesi gerektiği sorusu ile karşılaşılır. Bunun kararını vermek için, yine Karahan'ın tasnifindeki bu kez alt grupları birbirinden ayıran kriterlere bakmak gerekecektir. Karahan, alt grupları birbirinden ayıran özelliklerin şunlar olduğunu belirtir (1996: 58):

1. Arka damak ünsüzlerinin etkisiyle meydana gelen ünlü kalınlaşmaları (Örn. gidağ, gelecağ, geymağ vb.)
2. Ek ünlülerinde meydana gelen ve sebebi belli olmayan kalınlaşmalar (Örn. binsın, gelsın, zengindir vb.)
3. Ek ünlülerinde meydana gelen yuvarlaklaşmalar (Örn. binsun, edarsuz, açuğ vb.)
4. Dudak ünsüzleri yanında bulunan ilk hece dışındaki yuvarlak ünlülerin durumu (Örn. yağmır/yağmur/yağmor vb.)
5. Arka damak ünsüzü ğ'nın iki ünlü arasında ve hece sonunda korunması
6. Arka damak ünsüzü k'nın ön seste korunması (Örn. kız/ğız vb.)
7. Hece ve kelime sonunda k > h' değişmesi (Örn. böreh, çehdiler vb.)
8. Arapça ve Farsçanın ünlü ve ünsüzler üzerindeki etkisi (Örn. ba'zisi, vâr vb.)
9. Zamir kökenli teklik 1. ve 2. şahıs ekleri ile bildirme eklerindeki ses değişimleri (Örn. görmişsen, gelecahsın vb.)
10. Şimdiki zaman ekinde meydana gelen ses değişimleri

Ahıska ağzının karakteristik özellikleri dikkate alındığında, yukarıdaki kriterler arasından nispeten daha ayırıcı özellikte olanlar 4, 7, 8 ve 9. maddelerde belirtilen özelliklerdir. Bunlar dışındaki diğerleri, az ya da çok miktarda Ahıska ağzında görülebilmektedir. Bu yüzden bunlar değerlendirmeye alınmamıştır. Şimdiki zaman ekinin durumu ise farklıdır. Şimdiki zaman eki doğu grubu ağızlarının genelinde olduğu gibi, Ahıska ağzında da çeşitli varyantlara

sahiptir. Karahan şimdiki zamanla ilgili bu maddeyi açıklarken “İkinci derecede ağız gruplarının belirlenmesine yardımcı olmaktadır.” demiştir (1996: 69).

Değerlendirmeye esas alınan 4, 7, 8 ve 9. maddelerdeki özellikler aşağıdaki tabloda ayrıca sunulmuştur:

Tablo No.: 4

		I	II	III	IV
1.	Dudak ünsüzleri yanında bulunan ilk hece dışındaki yuvarlak ünlülerin durumu	yağmır -	yağmır yağmur	- yağmur	çavış çavuş çawoş
2.	Hece ve kelime sonunda k >h' değişmesi	sehşen	böreh'	töhdüh'	-
3.	Arapça ve Farsçanın ünlü ve ünsüzler üzerindeki etkisi	ba'zisi nâmis	- -	- -	- vâr
4.	Zamir kökenli teklik 1. ve 2. şahıs ekleri ile bildirme eklerindeki ses değişimleri	görmişsen	bağarsan	gelecahsın	gelecahsın

Yukarıdaki tablonun 3. maddesinde belirtilen ayın (‘) sesinin kullanılması ve /a/ ve /e/ seslerindeki yuvarlaklaşmalar ile ilgili özellikler, Ahıska ağızının karakteristik özellikleri arasında yer almaz. Ayın (‘) sesine Ahıska ağızında kesinlikle rastlanmaz. Ayın (‘) sesi bu ağızda, /ğ/, /h/, /v/ ve /y/ seslerine dönmüştür. Örneğin *sağad*, *sahad*, ‘saat’; *mayış* ‘maaş’, *duva* ‘dua’ vb. (Ersöz 2013a: 104, 156-158). Anılan yuvarlaklaşma ise, yalnızca çeşitli ses olayları neticesinde nadiren ortaya çıkar fakat kesinlikle karakteristik bir özellik değildir. Tablonun 1. maddesinde gösterilen dudak ünsüzlerinin yanındaki düz-dar ünlü (/i/), dar-yuvarlak (/u/) olabilmekte fakat geniş-yuvarlak (/o/) olmamaktadır. Dolayısıyla Ahıska ağızı, sadece bu maddelerdeki kriterle bile, belirtilen ses olaylarının görüldüğü I. ve IV. grup ağızları arasına giremez. Şu hâlde Ahıska ağızı, II ya da III numaralı gruplardan birine dâhil olmalıdır. Bu durum, Ahıska şehri ile II. ve III. alt gruba giren bölgelerin coğrafi konumları ile de

örtüşmektedir. Tabloya bakıldığında, II. ve III. grup ağızları arasındaki belirgin farklılığın, zamir kökenli teklik 1. ve 2. şahısların ek ünlülerinin geniş ya da dar olması ile ilgili olduğu görülür. Ahıska ağzında bu kullanımların her ikisine de rastlanır. Bu noktada Ahıska ağzının kendi içinde birbirinden farklı iki ana ağız grubu olduğunu hatırlamak gerekir (Ersöz 2013b). Yerli ağız ve Terekeme ağzından ibaret olan bu iki ana ağız grubu, zamir kökenli teklik 1. ve 2. şahıs eklerinde kullanılan ünlülerin geniş ya da dar olması bakımından birbirlerinden ayrılır. Geniş ünlülü ekleri kullanan grup Terekeme ağızı (örn. gelmişem, gelmişsen), dar ünlülü ekleri kullanan grup yerli ağızdır (örn. gelmişim, gelmişin/gelmişsin).

Bu bilgilerle birlikte 4 numaralı tablonun verileri aşağıda, farklı şekilde yeniden sunulmuştur. 5 numaralı bu tabloda yerli ağız ve Terekeme ağzının, alt gruplar arasındaki konumu daha net bir şekilde görülmektedir:

Tablo No.: 5

		I	II	III	IV
1.	Dudak ünsüzleri yanında bulunan ilk hece dışındaki yuvarlak ünlülerin durumu	TA -	TA YA	- YA	TA YA -
2.	Hece ve kelime sonunda k >h' değişmesi	YA/TA	YA/TA	YA/TA	-
3.	Arapça ve Farsçanın ünlü ve ünsüzler üzerindeki etkisi	- -	YA/TA YA/TA	YA/TA YA/TA	YA/TA -
4.	Zamir kökenli teklik 1. ve 2. şahıs ekleri ile bildirme eklerindeki ses değişimleri	TA	TA	YA	YA
	Yerli Ağızı	1	4	5	3
	Terekeme Ağızı	3	5	3	2

5 numaralı tablonun sunduğu sayısal veriler ışığında Terekeme ağzının daha çok II. alt grupla, yerli ağzının ise III. alt grupla benzer özellikleri paylaştığı söylenebilir.

Sonuç olarak Ahıska Türkleri ağzı, Türkiye Türkçesinin Karahan (2006) tarafından yapılan tasnifinde doğu grubu ağızları arasında yer almalıdır. Daha da ayrıntılı bir sınıflandırma ise Ahıska Türklerinin Terekemeler tarafından temsil edilen ağzını II. alt gruba; yerliler tarafından temsil edilen ağzını ise III. alt gruba dâhil ederek yapılabilir. Bu durumda şöyle bir tablo ortaya çıkar:

Türkiye Türkçesinin Doğu Grubu Ağızları				
I		II	III	IV
Ağrı, Van, Muş, Bitlis, Bingöl, Siirt, Diyarbakır, Mardin, Hakkari, Urfa (Birecik-Halfeti hariç) Palu, Karakoçan (Elazığ)	Kars (Ardahan, Posof hariç), Erzurum (Merkez, Aşkale, Ovacık, Narman, Pasinler, Horasan, Hınıs, Tekman, Karayazı), Gümüşhane, Erzincan (Merkez, Refahiye, Kemah, Çayırılı, Tercan), Ahıska Terekeme Ağzı	Ardahan, Posof, Oltu, Olur, Şenkaya, İspir, Tortum, Artvin (Merkez, Yusufeli, Ardanuç, Şavşat), Ahıska yerli Ağzı	Kemaliye, İliç (Erzincan), Elazığ Merkez, Keban, Baskil, Ağın, Harput, Tunceli	

Böylece akademik olmayan çevrelerde ve bu dili konuşanlar tarafından dillendirilen “Ahıska ağzı Türkçenin doğu ağızlarına benzer.” yargısı, bilimsel ölçütlerle de doğrulanmış olmaktadır.

Kaynaklar

- ASLAN, Kıyas (1995), Ahıska Türkleri, Ankara, Ahıska Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları.
- AVŞAR, B. Zakir-Zafer S. TUNÇALP (1995), Sürgünde 50. Yıl Ahıska Türkleri, Ankara, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.
- AYDINGÜN, Ayşegül-Çiğdem BALIM HARDİNG-Matthew HOOVER-Igor KUZNETSOV-Steve SWERDLOW (2006), Meskhetian Turks, Washington, Center of Applied Linguistics.
- AYDINGÜN, Ayşegül-İsmail AYDINGÜN (2014), Ahıska Türkleri: Ulusötesi Bir Topluluk-Ulusötesi Aileler, Ankara, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları.
- BABATÜRK, Leyla (2008), Almatı Bölgesinde Yaşayan Ahıska Türklerinin Ağzı, Bişkek, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- BADALOV, Çingiz (2004), Bütün Yönleriyle Ahıska Türkleri, Çimkent.
- BAYRAKTAR, Rasim (2000), Ahıska-Çıldır Beylerbeyliği, İstanbul, Yaşayan Kitaplar.
- DEMİRAY, Erdinç (2012), “Anavatanlarından Sekiz Ülkeye Dağıtılmış Bir Halk: Ahıska Türkleri”, Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, C 7, No.: 3, s. 877-885.

- ERSÖZ, Serpil (2013a), Türkiye Ahıskalıları Ağzı, İzmir, Ege Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi.
- ERSÖZ, Serpil (2013b), “Ahıska’da İki Büyük Ağız Grubu”, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, S 2/4 Aralık, s. 105-115.
- KARAHAN, Leyla (2006), Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KÜTÜKÇÜ, M. Akif (2005), “Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Ahıska Türklerinin Anavatanlarına Dönüş Sorunu”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S 13, s. 271-284.
- ZEYREK, Yunus (2001), Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri, Ankara.
- ZEYREK, Yunus (2006), Ahıska Araştırmaları, Ankara.